

Dr Monika Marta Kapuścińska

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, filia w Jaśle
ORCID: 0000-0002-6125-1191

Realizacja funkcji opiekuńczej szkoły jako warunek powodzenia procesu dydaktycznego i wychowawczego w XXI wieku

Implementation of the caring function of the school as a condition for the success of the didactic and educational process in the twenty-first century

Streszczenie

Naczelną funkcją szkoły od najdawniejszych czasów było przekazywanie wiedzy i kształcenie przyszłych pokoleń, a także sprzyjanie rozwojowi osobowości ucznia. Wraz z upływem czasu i przemianami społecznymi zmieniała się także tradycja edukacji szkolnej. Szkoła jako instytucja w XXI w. oprócz przekazywania wiedzy i wychowania powinna zajmować się też działaniami opiekuńczymi, bo tylko taka sytuacja warunkuje efektywność nauczania i kształcenia. Artykuł porusza bardzo istotne kwestie dotyczące sposobów realizacji funkcji opiekuńczej we współczesnej szkole. Ukazuje zasadność i potrzebę włączania tych działań w funkcjonowanie szkoły. Obecnie dużo miejsca poświęca się funkcji dydaktycznej i wychowawczej szkoły, natomiast znaczenie funkcji opiekuńczej jest dość marginalnie traktowane. Tymczasem opieka nad uczniem stanowi integralny element kształcenia. Każdy proces pedagogiczny bowiem powinien obejmować swoim zakresem kształcenie, wychowanie i opiekę nad dzieckiem.

Słowa kluczowe: funkcja opiekuńcza szkoły, szkoła, uczniowie, opieka, wychowanie, kształcenie.

Abstract

The main function of school from the earliest times was passing on knowledge and educate future generations as well as develop student's personalities. With the passage of time and social changes, the tradition of school education was also changed. The school as an institution in the twenty-first century, in addition to the transfer of knowledge and educating students, should also deal with care activities, because only such a situation determines the effectiveness of teaching and education. The article raises very important issues regarding the ways of performing the caring function in the modern school. It shows the legitimacy and the need to include these activities in the functioning of schools. Currently, a lot of space is devoted to the didactic and educational functions of school, while the importance of the caring function is treated quite marginally. Meanwhile, student care is an integral part of education. Every pedagogical process should include teaching/learning, education and childcare.

Key words: Caring function of schools, school, pupils, care, education.

Wprowadzenie

Szkoła jako instytucja odgrywa znaczącą rolę w życiu społecznym ludzi, jest również przedmiotem rozważań o kierunku działalności, efektywności, a także realizacji jej naczelných funkcji. Poprzez swoje cele i zadania kształci i wychowuje dzieci, młodzież oraz dorosłych. Zasięg oddziaływania ma charakter środowiskowy. Aktualne warunki życia społecznego nakładają na szkołę coraz więcej skomplikowanych zadań, rosną także wymagania społeczeństwa, jeśli chodzi o działalność i funkcje szkoły. Szkoła oprócz przekazywania wiedzy i umiejętności kształtuje środowisko wychowawcze oraz sprawuje opiekę nad uczniami adekwatnie do ich potrzeb i możliwości. Jako instytucja oświatowo-wychowawcza stanowi „podstawowy system edukacji, wychowania i opieki zlokalizowany w określonym środowisku”¹. W ujęciu Wincentego Okonia szkoła to „instytucja oświatowo-wychowawcza, zajmująca się kształceniem dzieci, młodzieży i dorosłych, stosownie do przyjętych celów i zadań oraz koncepcji oświatowo-wychowawczych i programów”². Według Jana Szczepańskiego szkoła „jest systemem bardzo złożonym, otwartym, pozostającym w stałych stosunkach z szerszym środowiskiem i nie może istnieć bez tych kontaktów. One to bowiem – jeśli są prawidłowe – nadają kierunek oraz znaczenie szkolnej pracy”³. Instytucja ta działając w środowisku, tworzy system społecznych oddziaływań.

W swojej refleksji teoretycznej chciałabym zająć się głównie funkcją opiekuńczą szkoły, gdyż jest ona często marginalnie traktowana i w związku z tym znacznie rzadziej stanowi przedmiot zainteresowania pedagogów⁴. Autorzy definiując szkołę jako instytucję, najczęściej wskazują na jej dwie podstawowe funkcje: kształcącą i dydaktyczno-wychowawczą. Szkoła oprócz kształcenia zajmuje się więc psychofizycznym rozwojem jednostki, wychowaniem oraz przygotowaniem do życia w społeczeństwie. Definiując szkołę jako instytucję, w literaturze przedmiotu najczęściej zwraca się uwagę na jej podstawowe funkcje: kształcącą i dydaktyczno-wychowawczą, a często zupełnie pomija funkcję opiekuńczą, którą szkoła jako instytucja oświatowa zobligowana jest spełniać chociażby na mocy uregulowań prawnych ustawy oświatowej⁵.

¹ R.B. Woźniak, *Zarys socjologii, edukacji i zachowań społecznych*, Miscellanea, Koszalin 1998, s. 221.

² W. Okoń, hasło: *szkoła* [w:] *Nowy słownik pedagogiczny*, red. W. Okoń, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, s. 394.

³ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1963, s. 38.

⁴ B. Kulczycka, *Funkcja opiekuńcza szkoły*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1993, t. XXI, nr 2, s. 33.

⁵ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, t.j. Dz.U. 2021, poz. 1082.

Opieka w szkole

Analizując wybraną literaturę przedmiotu, wydaje się, że znaczenie opieki szkolnej często jest kwestią dość kontrowersyjną i wzbudzającą wiele wątpliwości. Barbara Smolińska-Theiss wiąże te wątpliwości ze skojarzeniami dotyczącymi funkcji opiekuńczo-wychowawczej szkoły w okresie PRL, gdzie była ona narzędziem ofensywy ideologicznej i kontroli. Jak twierdzi autorka: „pedagogika opiekuńcza była niewątpliwym narzędziem budowania, a nawet forsowania modelu wychowania instytucjonalnego, realizowanego w imię charakterystycznych dla tamtego czasu pseudoidei wspólnotowości, a raczej kolektywizmu. Jej podstawowym obszarem badań i aplikacji praktycznych był zrazu dom dziecka, tworzony według sowieckich wzorów, a następnie szkoła, która miała stać się główną instytucją organizującą życie dziecka wokół indoktrynacyjnych zadań wytyczanych przez państwo i nadających szkole szczególne ukryte funkcje wychowawcze i kontrolne zarówno wobec niego, jak i rodziny”⁶. Z drugiej strony należy zwrócić uwagę na poszerzenie opiekuńczej pracy szkoły rozwijanej przez m.in. Edmunda Trempałę, Zdzisława Dąbrowskiego, Irenę Jundziłł czy Jana Żebrowskiego oraz Mikołaja Winiarskiego⁷, która uwzględniała nie tylko aktywizację uczniów, ale również organizację czasu wolnego. Mimo upływu czasu, opieka nad dzieckiem, a także uwzględnianie jej w realizacji programu szkolnego również powinno być kompatybilne z przemianami społecznymi, politycznymi, jak również obejmować potrzeby rozwojowe ucznia. Dlatego też, jak twierdzą Leszek Albański i Stanisław Gola, „Funkcja opiekuńcza szkoły jest, obok funkcji dydaktycznej i wychowawczej, podstawowym skalnikiem w całokształcie pracy szkoły”⁸. Tak pojmowana opieka powinna nie tylko dbać o bezpieczeństwo, ale również, zaspokojenie potrzeb uczniów, aktywizację i wypełnianie czasu wolnego. Instytucja ta ma kształcić, wychowywać, a także dbać o dobro, samopoczucie uczniów oraz tworzyć odpowiednie warunki do nauki i zabawy. Opieka musi uwzględniać również aspekty dotyczące uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, do których należą również uczniowie szczególnie uzdolnieni. Dodatkowo zwrócenie uwagi na aspekt opiekuńczo-wychowawczy oraz ukierunkowanie działalności na opiekę stanowi niejako odpowiedź na aktualne potrzeby społeczne zwłaszcza w odniesieniu do aktualnej sytuacji. Gdyby ta funkcja była w pełni realizowana, szkoła mogłaby stać się środowiskiem warunkującym i zapewniającym holistyczny rozwój ucznia. Trzeba pamiętać jednocześnie, że opieka nad uczniem warunkuje efektywność i skuteczność procesu uczenia się i wychowania, z drugiej strony zaś jest bezsilna

⁶ B. Smolińska-Theiss, *Funkcja opiekuńczo-wychowawcza szkoły – relikwiny przeszłości czy współczesne wyzwania*, „Pedagogika Społeczna” 2015, nr 3(57), s. 128.

⁷ Tamże.

⁸ L. Albański, S. Gola, *Wybrane zagadnienia z pedagogiki opiekuńczej*, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2013, s. 81.

bez pomocy medycyny, wychowania czy życia społecznego, co przedstawiają m.in. wyniki badań przeprowadzonych przez Helenę Radlińską⁹.

Warto zwrócić uwagę również na łączenie funkcji opiekuńczej z wychowaniem¹⁰, co możliwe jest w realizacji działalności szkoły w zadaniach (pracy) opiekuńczo-wychowawczych. Na taki związek wskazuje m.in. Zdzisław Dąbrowski, który uważa, że niezależnie od pewnych kwestii różniących opiekę i wychowanie wszyscy autorzy na ogół wiążą tę problematykę w jedno zagadnienie¹¹. Ewa Muszyńska uważa, że taki stan rzeczy prowadzi do znacznego zubożenia problematyki dotyczącej opieki nie tylko w szkole, ale i na płaszczyźnie opieki w rodzinie czy w aspekcie działań opiekuńczych skoncentrowanych na osobach niepełnosprawnych czy starszych¹². Szkolna opieka jest ujmowana całościowo, brak jest konkretyzacji, często też ujmowana jest w kategoriach innych funkcji, np. profilaktyki czy działań typu praca opiekuńcza świetlicy, opieka psychologiczno-pedagogiczna czy opieka zdrowotna bądź stomatologiczna w szkole. Mimo że opieka jest niezbędna i jak uważa Grażyna Gajewska jest „pierwszą działalnością wobec drugiego człowieka, warunkującą jego przeżycie, zachowanie zdrowia, jakość życia, wychowanie, kształcenie, a więc w szczególności usamodzielnienie i socjalizację”, to nadal ilość literatury przedmiotowej w tym temacie jest niewystarczająca¹³.

Funkcje szkoły

Punktem wyjścia moich rozważań będzie określenie pojęcia „funkcja szkoły”. Termin „funkcja” występuje w wielu dziedzinach nauki. Samo znaczenie słowa „funkcja” można rozpatrywać dwojako. Jeśli chodzi o nauki techniczne, definiuje się go jako pochodną lub pewną właściwość różnych układów. W naukach społecznych pojęcie „funkcja” oznacza zawsze „pewną celową czynność lub jakiś efekt takiej czynności przypisany jako względnie stały obowiązek określonym strukturom społecznym, urządzeniom lub ludziom (jednostkom) działającym w takich strukturach”¹⁴. Przez funkcje szkoły Robert B. Woźniak rozumie „określony sposób działania związany z rozwijaniem i zaspokajaniem potrzeb oraz aspiracji społeczeństwa, zwłaszcza

⁹ H. Radlińska, *Zagadnienie opieki społecznej. Ze skrzyżowania teorii i praktyki społecznej* [w:] *Pedagogika społeczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 324.

¹⁰ E. Muszyńska, *Miejsce opieki we współczesnej pedagogice*, „Rocznik Lubuski” 2012, cz. 2, t. 38, s. 91.

¹¹ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2006, s. 89.

¹² E. Muszyńska, *Miejsce opieki we współczesnej pedagogice...*, s. 92, 93.

¹³ G. Gajewska, *Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki*, Wydawnictwo PEKW „Gaja”, Zielona Góra 2009, s. 12.

¹⁴ J. Materne, *Opiekuńcze funkcje szkoły. Wprowadzenie do metodyki pracy opiekuńczej*, PWN, Warszawa 1988, s. 66.

w zakresie edukacji i wychowania¹⁵. Jerzy Materne podaje, że „funkcją szkoły jest wiedza, są odpowiednie postawy moralne, społeczne i kulturalne ucznia¹⁶”, natomiast Tadeusz Lewowicki twierdzi, że szkoła jako instytucja „miała i ma służyć m.in. przekazywaniu lub zdobywaniu wiedzy o społeczeństwie, przyrodzie, kulturze, nauce i technice, zapoznawaniu z dorobkiem nauki i kultury, zachowaniu trwałości tradycji i wiedzy o przeszłości, przekazowi wiedzy o przeszłości, prezentacji dokonań ludzkości w rozwoju myśli naukowej i kultury materialnej, techniki¹⁷”. Funkcje szkoły są różnie definiowane, jednak pedagodzy czy socjolodzy podkreślają ich współistnienie i wzajemną korelację. Sposób realizacji poszczególnych funkcji szkoły wynika z koncepcji człowieka oraz założeń aksjologicznych, co w efekcie prowadzi do wyznaczenia celów i zadań pedagogicznych.

Z takich zależności wynika wniosek, że działaniom dydaktycznym i wychowawczym szkoły zawsze powinna towarzyszyć jej funkcja opiekuńcza.

Funkcja opiekuńcza szkoły

Szybki rozwój wiedzy o dziecku, jego życiu i potrzebach rozpoczął nowy etap w naukach pedagogicznych. Już na początku XX w. pedagodzy zaczęli zwracać uwagę na dwustronny charakter podejmowanych działań pedagogicznych oraz rolę dziecka jako podmiotu w procesie wychowania. Szeroko pojmowana opieka nad dzieckiem stała się obiektem zainteresowania nauk społecznych. Pedagodzy zaczęli również dostrzegać konieczność wzbogacania praktyki i teorii pedagogicznej, w tym także procesu kształcenia i wychowywania o działania opiekuńcze. Od roku 1933 szkoły na polecenie władz zaczęły realizować program opiekuńczy. Początkowo były to działania związane z opieką nad biednymi dziećmi, sierotami. Organizowano kolonie, półkolonie oraz zajęcia pozalekcyjne. Po wyzwoleniu Polski spod okupacji niemieckiej szkoła musiała zająć się szeroko pojmowaną opieką nad dziećmi. Wynikało to z sytuacji społecznej wielu rodzin. W tym czasie szkoły podejmowały się opieki nad sierotami, repatriantami, koordynowały międzynarodowe działania pomocowe dla dzieci i ich rodzin. Niejednokrotnie szkoły aktywnie włączały się także w działania poprawiające jakość życia dzieci, które były dotąd wychowywane w warunkach wojennych. W latach pięćdziesiątych w polskiej szkole zdecydowanie przeważała już funkcja dydaktyczna. Wraz z rozwojem i stabilizacją spraw szkolnictwa funkcja opiekuńcza została bardziej sformalizowana, systematycznie równolegle z przemianami społeczno-politycznymi zmieniały się

¹⁵ R.B. Woźniak, *Zarys socjologii, edukacji...*, s. 226.

¹⁶ J. Materne, *Opiekuńcze funkcje szkoły...*, s. 65.

¹⁷ T. Lewowicki, *Problemy pedagogiki szkolnej: szkoła – przemiany instytucji i jej funkcji* [w:] *Pedagogika ogólna i subdyscypliny*, red. L. Turowski, Wydawnictwo Akademickie „Zak”, Warszawa 1999, s. 172.

także formy tych działań. „Ten stan rzeczy doprowadził do sytuacji, która cechuje się znacznym zróżnicowaniem i niejednorodnością opiekuńczego funkcjonowania poszczególnych szkół”¹⁸. Wydaje się, że w obliczu wyzwań naszych czasów wiele powinności rodziny zostaje przeniesionych na odpowiedzialność szkoły.

Funkcja opiekuńcza szkoły należy do całości jej oddziaływań jako instytucji społecznej. Wynika także z celów nauczania i jest ściśle związana z realizacją potrzeb człowieka. Barbara Kulczycka rozumie funkcję opiekuńczą szkoły jako ogół obowiązków wynikających z opieki nad uczniami, jest to działalność, która polega na zaspokojeniu potrzeb społeczeństwa, jednak nie jest to pojęcie jednoznacznie określane w pedagogice, co dalej podkreśla autorka¹⁹. Podobnie funkcję opiekuńczą szkoły definiuje Robert B. Woźniak, który rozumie ją „jako określony sposób działania związany z rozwijaniem i zaspokajaniem potrzeb oraz aspiracji społeczeństwa, zwłaszcza w edukacji i wychowaniu”²⁰. J. Materne podkreśla duże znaczenie działalności opiekuńczej szkoły. Autor uważa, że funkcja ta „jest funkcją wspierającą, warunkującą prawidłowy rozwój ucznia, jak też prawidłową realizację nauczania i wychowania”²¹. Wincenty Okoń zakłada, że szkoła i inne instytucje czy osoby „sprawujące opiekę ponoszą odpowiedzialność moralną i prawną za powierzone im opiece dzieci”²² oraz podkreśla, że opieka łączy się ściśle z wychowaniem. Jest to zatem działanie, które w swoim założeniu ma zapewnić odpowiednie warunki do nauki i zabawy, przede wszystkim jednak zapewnić wszechstronny rozwój uczniów oraz zaspokajanie ich codziennych potrzeb. Przy tym działanie to ma w swoim założeniu wspierać i warunkować efektywność procesu kształcenia i wychowywania. Albin Kelm twierdzi wręcz, że bez funkcji opiekuńczej szkoły nie można realizować jej zadań dydaktyczno-wychowawczych. Według autora „opieka może występować [...] poza działaniem pedagogicznym, podczas gdy naprawdę trudno byłoby oddzielić nauczanie i wychowanie od opieki, bowiem zawsze pozostaje choćby troska o bezpieczeństwo osobiste dziecka, wobec którego podejmujemy działania pedagogiczne”²³.

Szkoła realizuje czynności opiekuńcze na wiele różnych sposobów. Wielokierunkowość tych działań sprawiła, że zostały one ujęte w kilka szczegółowych funkcji, które ukazują jej zakres. Ich klasyfikację przedstawia B. Kulczycka:

1. Funkcja wewnętrzna – szkoła w tym zakresie podejmuje zadania związane z podstawowymi zasadami bezpieczeństwa uczniów i pracowników, higieny pracy i realizacją podstawowych potrzeb powstałych w szkole.

¹⁸ J. Materne, *Opiekuńcze funkcje szkoły...*, s. 21.

¹⁹ Zob. B. Kulczycka, *Funkcje szkoły* [w:] *Szkoła – nauczyciel – uczeń*, red. T. Kukołowicz, Wydział Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Stalowa Wola 1996, s. 23, 24.

²⁰ R.B. Woźniak, *Zarys socjologii, edukacji...*, s. 226.

²¹ J. Materne, *Opiekuńcze funkcje szkoły...*, s. 69.

²² W. Okoń, hasło: *opieka* [w:] *Nowy słownik pedagogiczny...*, s. 287.

²³ A. Kelm, *Pedagogika opiekuńcza* [w:] *Pedagogika ogólna i subdyscypliny*, red. L. Turosz, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999, s. 203.

2. Funkcja wyrównawcza – działania w tym zakresie obejmują wyrównywanie różnego rodzaju deficytów, procesy resocjalizacji, reedukacji, a także pomoc materialną dla uczniów żyjących w złych warunkach socjalno-bytowych.
3. Opieka specjalna – działania te dotyczą dzieci, u których stwierdza się różnego rodzaju zaburzenia, dysfunkcje oraz mających specjalne potrzeby edukacyjne (SPE)²⁴. B. Kulczycka zalicza do tej kategorii również umieszczanie dzieci w zakładach specjalnych.
4. Opieka całkowita, która obejmuje swoim zakresem całodobowe działania opiekuńcze szkoły i instytucji będących pod jej nadzorem. Mam tu na myśli internaty, bursy szkolne czy akademiki.
5. Funkcja integracyjna – funkcja ta związana jest z koordynacją systemu opiekuńczo-wychowawczego w środowisku²⁵.

Powyższa szczegółowa klasyfikacja funkcji opiekuńczej pozwala dostrzec szeroki zakres działań, jakie podejmuje szkoła – od zadań związanych z podstawowymi zasadami bezpieczeństwa uczniów poprzez działania kompensacyjno-profilaktyczne, pomoc materialną aż do całodobowej opieki nad uczniem. Funkcje opiekuńcze szkoły można także podzielić na działania odnoszące się do całej klasy czy grupy uczniów (opieka nad uczniami podczas pobytu w szkole, zapewnienie bezpieczeństwa czy realizacja podstawowych potrzeb uczniów) lub takie, które obejmują swoim zakresem tylko pojedynczych lub niektórych uczniów (mogą to być zajęcia rewalidacyjne, kompensacyjno-wyrównawcze, pomoc materialna czy zajęcia pozalekcyjne)²⁶.

Inną klasyfikację, w zależności od typu opieki szkolnej, przedstawia J. Materne. Autor wyróżnia pięć typów tej działalności:

1. Tradycyjna opiekuńczość szkolna – ten typ działalności występuje już dość rzadko, autor twierdzi wręcz, że jest to typ archaiczny. Można jeszcze obserwować taką opiekę w małych szkołach wiejskich. Tradycyjna opieka szkolna polega na traktowaniu opieki jako „stosunku interpersonalnego między nauczycielem i uczniem, stosunku nacechowanego spolegliwością opiekuńczą nauczyciela. Jej źródło tkwi w opiece naturalnej”²⁷.
2. Wielostronna praca opiekuńcza – cechą takiej działalności, jak sama nazwa wskazuje, jest podejmowanie przez szkołę całokształtu działań opiekuńczych. Wyróżnia się tu zajęcia pozalekcyjne, kółka zainteresowań, działalność świetlicy szkolnej razem ze stołówką, zajęcia sportowe, a także opiekę lekarską czy stomatologiczną.

²⁴ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, t.j. Dz.U. 2021, poz. 1082; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, t.j. Dz.U. 2020, poz. 1280 z późn. zm.

²⁵ Zob. B. Kulczycka, *Funkcje szkoły...*, s. 24.

²⁶ Zob. tamże.

²⁷ J. Materne, *Opiekuńcze funkcje szkoły...*, s. 21, 22.

3. Fragmentaryczna opieka szkolna – tak pojmowana opieka szkolna ma w swoim założeniu przyjmowanie przez szkoły wszelkich zadań opiekuńczych, jednak nauczyciele i pedagodzy rzeczywiście realizują tylko niektóre. Wiąże się to z jednostronnym podejmowaniem działań opiekuńczych nad uczniem przez dyrektorów i grono pedagogiczne oraz możliwościami materialno-technicznymi.
4. Formalizm opiekuńczy – istotą takiego rozumienia działalności opiekuńczej szkoły jest realizacja wszelkich zarządzeń, rozporządzeń czy wytycznych władz administracyjnych. Szkoła dokonuje zapisów tych wytycznych w swoich dokumentach, planach pracy, w dziennikach i powołuje się na nie podczas działalności w tym zakresie.
5. Bezradność opiekuńcza – bezradność opiekuńcza występuje w szkołach, w których pojawiają się sytuacje, które uniemożliwiają działalność opiekuńczą szkoły. Przykładem mogą być niedostosowanie społeczne uczniów czy też inne zagrożenia występujące w środowisku²⁸.

R.B. Woźniak dokonuje klasyfikacji funkcji opiekuńczych szkoły ze względu na takie formy działalności, jak:

- 1) diagnozowanie sytuacji dziecka w środowisku, rodzinie, grupie rówieśniczej,
- 2) ratownictwo indywidualne,
- 3) kompensacja,
- 4) profilaktyka,
- 5) wielokierunkowe stymulowanie rozwoju,
- 6) poradnictwo,
- 7) integracja i koordynacja działalności opiekuńczo-wychowawczej szkoły²⁹.

Podobna klasyfikacja form działań opiekuńczych szkoły została przedstawiona przez I. Jundziłł. Autorka uważa, że są one realizowane przez:

- 1) diagnozowanie sytuacji dziecka w rodzinie i środowisku,
- 2) ratownictwo indywidualne,
- 3) kompensację (dydaktyczną i wychowawczą),
- 4) profilaktykę (pierwotną i wtórną),
- 5) stymulowanie rozwoju,
- 6) poradnictwo (dla uczniów, rodziców, pedagogów środowiskowych),
- 7) integrację (pionową i poziomą) oraz koordynację (wewnętrzną i zewnętrzną) działalności opiekuńczo-wychowawczej³⁰.

W literaturze przedmiotu spotkać można także podziały funkcji opiekuńczej szkoły w zależności od ról i zadań poszczególnych pracowników realizujących te funkcje (nauczyciel, wychowawca, dyrektor, pedagog szkolny, higienistka szkolna),

²⁸ Zob. tamże, s. 21–25.

²⁹ Zob. R.B. Woźniak, *Zarys socjologii, edukacji...*, s. 230.

³⁰ I. Jundziłł, *Szkoła. Opiekuńczo-wychowawcze funkcje szkoły* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Fundacja Innowacja, Warszawa 1993, s. 791–793.

z uwagi na rodzaj potrzeb uczniów (potrzeby związane z rozwojem psychofizycznym, rozwojem społecznym czy kulturalnym), czy też miejsc, gdzie jest realizowana owa funkcja (świetlica szkolna, klasa szkolna, gabinet pedagoga itp.).

Chciałabym w tym miejscu przywołać jeszcze jedno szczegółowe ujęcie, z którym spotkać się można podczas analizy literatury przedmiotowej. Można wyróżnić tu działalność profilaktyczną oraz kompensacyjną i korekcyjną³¹.

Wartość funkcji opiekuńczej szkoły zależy przede wszystkim od skuteczności realizacji poszczególnych typów czy form działania. Często zdarza się tak, że szkoła ma w swoich założeniach opracowane działania w kierunku realizacji funkcji opiekuńczej. Nie zawsze istnieje jednak możliwość całościowego zrealizowania tych założeń lub nie odnoszą one zamierzonych celów. Szkoła musi zatem zadbać o to, by istniała realna możliwość urzeczywistniania tych założeń. Dlatego też trzeba mieć na uwadze realne możliwości instytucji, jej pracowników, kierunki pracy i doskonalenia szkoły w tym zakresie. Przy organizacji pracy opiekuńczej szkoły zasadne wydaje się kierowanie pewnymi zasadami, które podaje w swojej książce J. Materne. Są to następujące zasady:

- 1) odpowiedzialności za rozwój ucznia,
- 2) podmiotowości opiekuńczej ucznia,
- 3) optymalizacji zasobów materialno-technicznych szkoły,
- 4) humanizowania pracy szkoły,
- 5) walki z zagrożeniami rozwoju uczniów,
- 6) zaufania opiekuńczego,
- 7) dyskretności,
- 8) systemowości pracy opiekuńczej³².

Zasady te pozwalają organizować pracę szkoły w kierunku jej działalności opiekuńczej, a także na realne ustalenie celów tych oddziaływań oraz ukierunkowują, inspirują nauczycieli i innych pracowników. Postępowanie według powyższych zasad pozwala także zminimalizować błędy opiekuńcze oraz stabilizować pracę szkoły.

Działalność opiekuńcza szkoły powinna być traktowana jako warunek do pełnienia funkcji dydaktycznej czy wychowawczej szkoły. Jakość i efektywność działań opiekuńczych warunkuje powodzenie procesu kształcenia i wychowania. Można to wytłumaczyć w bardzo prosty sposób. Podstawowym celem funkcji opiekuńczej szkoły jest zaspokajanie potrzeb i opieka nad uczniami. Kształcenie i wychowanie nie przyniesie żadnych efektów, kiedy nie zostaną zaspokojone podstawowe potrzeby psychofizyczne ucznia. Najbardziej wyszukane metody nauczania czy wychowania okażą się bezskuteczne, jeśli szkoła nie zadba o to, by uczeń czuł się bezpiecznie, był wypoczęty, miał dogodne warunki do pracy, nauki czy zabawy. Bardzo ważne zatem jest równoczesne i równorzędne realizowanie

³¹ Zob. B. Kulczycka, *Funkcje szkoły...*, s. 25.

³² Zob. J. Materne, *Opiekuńcze funkcje szkoły...*, s. 130.

funkcji dydaktycznej, wychowawczej oraz opiekuńczej. Badania niepowodzeń szkolnych przeprowadzone pod kierunkiem H. Radlińskiej wskazują na ścisły związek opieki z wychowaniem. Działania opiekuńcze stwarzają lepsze warunki dla procesu wychowania, wychowanie zaś pozwala chronić osoby objęte działaniem opiekuńczym „od bierności w przewyciężaniu sytuacji zagrożenia”³³. Z tej zależności wynika następujący wniosek: „wszelkie działania opiekuńcze w stosunku do dziecka powinny sprzyjać procesowi wychowania i nauczania, inaczej bowiem nie usuwa, lecz potęguje sytuację zagrożenia”³⁴, co znacznie utrudnia powodzenie procesu kształcenia i wychowania.

Działania dydaktyczne, wychowawcze i opiekuńcze są zależne od siebie, można mówić o pewnej ich tożsamości, co jednocześnie nie wyklucza jednak ich odrębności i różnic pomiędzy nimi. Nie każdy podmiot opieki jest też podmiotem nauczania i wychowania, natomiast każdy podmiot nauczania i wychowania jest objęty działaniami opiekuńczymi³⁵. W praktyce pedagogicznej często bywa jednak tak, że działania wynikające z założeń różnych funkcji nakładają się na siebie, czy też warunkują siebie wzajemnie. „Chodzi o to, że określone oddziaływania mogą spełniać zarówno cele dydaktyczne, wychowawcze, jak i opiekuńcze”³⁶ – jak podaje B. Kulczycka. A. Kelm podkreśla wręcz, że „w każdym działaniu pedagogicznym, to jest świadomym i ukierunkowanym oddziaływaniu na dziecko, można wyróżnić trzy grupy czynności odpowiadające istocie tych trzech pojęć i obliczone na wypełnienie trzech funkcji: opiekuńczej, wychowawczej i dydaktycznej”³⁷.

Wypełnianie funkcji opiekuńczej przez szkołę poprawia efektywność procesów kształcenia i wychowania, często także warunkuje ich powodzenie. Myślę, że warto zadbać o planowanie działań opiekuńczych w szkole, by przynosiły one jak największą korzyść dla uczniów. Szkoła ma w tym zakresie ogromne możliwości. Musi więc zadbać o to, by uczeń czuł się bezpiecznie, miał zapewnione odpowiednie warunki do rozwoju osobistego, odpowiednie warunki do pracy, nauki i zabawy, o czym wspominałam wcześniej. Trzeba w końcu zadbać o higienę pracy uczniów oraz zaspokojenie podstawowych potrzeb ucznia, „istotną rolę w wypełnianiu obowiązku szkolnego spełnia stan zdrowia rozumiany jako brak choroby, bycie wypoczętym, niegłodnym”³⁸. Uczeń zmęczony, nadmiernie przeciążony nauką, czy też niechętnie uczęszczający do szkoły, nie będzie w pełni realizował programu dydaktycznego czy wychowawczego lub nie będzie realizował go wcale. Skutkiem tego będzie pojawienie się trudności szkolnych lub niepowodzeń szkolnych.

³³ A. Kelm, *Pedagogika opiekuńcza...*, s. 202.

³⁴ Tenże, *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2000, s. 15.

³⁵ Zob. tamże, s. 33.

³⁶ B. Kulczycka, *Funkcje szkoły...*, s. 26.

³⁷ A. Kelm, *Pedagogika opiekuńcza...*, s. 203.

³⁸ T. Kukołowicz, *Szkoła wobec niepowodzeń szkolnych ucznia*, Stalowa Wola 1992, s. 32.

Zakończenie

Z uwagi na sytuację współczesnej rodziny dzisiaj szczególne znaczenie ma funkcja opiekuńcza szkoły. Szkoła przejmuje wiele zadań, które w przeszłości były wyłączną domeną rodziny. Wystarczy zwrócić chociażby uwagę na coraz większe zainteresowanie świetlicami i stołówkami szkolnymi. Bardzo popularne są zajęcia pozaszkolne, koła zainteresowań, zajęcia kompensacyjno-wyrównawcze czy zajęcia sportowe. Dzieci także spędzają w szkole coraz więcej czasu. Przed zajęciami szkolnymi przebywają na świetlicy, uczestniczą w zajęciach, jedzą obiad w stołówce szkolnej, często biorą udział w różnych zajęciach pozalekcyjnych. Rodzice, pracując zawodowo, świadomie rezygnują z pewnych swoich obowiązków, przenosząc odpowiedzialność na szkołę. Dlatego też współczesna szkoła musi być przygotowana na to, by zapewnić dzieciom możliwie najlepsze warunki do wszechstronnego rozwoju. Plan pracy szkoły musi uwzględniać nie tylko zadania obejmujące swoim zakresem nauczanie, ale też kształtowanie odpowiednich postaw moralnych, społecznych, poszukiwanie i rozwijanie własnych zainteresowań, pasji, kształtowanie poczucia odpowiedzialności oraz współpracy w grupie, nabywanie i rozwijanie kompetencji interpersonalnych, a przy tym stworzyć optymalne warunki rozwoju uczniów. Trzeba jednocześnie pamiętać, że podstawą tych wszystkich działań musi być zadbanie o zaspokojenie podstawowych potrzeb psychofizycznych ucznia oraz przeciwdziałanie zagrożeniom.

Dzisiejszy świat stawia przed szkołą ogrom wyzwań dotyczących nie tylko realizacji celów dydaktycznych, ale także, a może nawet przede wszystkim, zadań związanych z wychowaniem i opieką. A. Kelm twierdzi, iż „w każdym działaniu pedagogicznym [...] można wyróżnić trzy grupy czynności odpowiadające istocie tych trzech pojęć i obliczone na wypełnienie trzech funkcji: opiekuńczej, wychowawczej i dydaktycznej”³⁹. Warto zastanowić się nad tym zdaniem, biorąc pod uwagę zwłaszcza brak konkretnych wytycznych co do realizacji funkcji opiekuńczej w szkołach. Z uwagi na to również realizacja opieki przez poszczególne polskie placówki przedstawia się różnorodnie⁴⁰. W. Walc ma świadomość, że w tej kwestii bywa różnie. Według autorki „zapewne są szkoły realizujące wszystkie pożądane działania opiekuńcze, ale są i takie, które ograniczają się do opiekuńczego »programu minimum« – organizowania wyłącznie pomocy materialnej dla uczniów”⁴¹. Dlatego też pedagodzy, nauczyciele oraz kadra zarządzająca oświatą swoje aktywności powinni ukierunkować na przekazywanie wiedzy, wychowywanie

³⁹ A. Kelm, *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej...*, s. 15.

⁴⁰ W. Walc, *Opiekuńcza funkcja szkoły – sfera zapomniana i zaniedbana* [w:] *Nauczyciel między tradycją a współczesnością. Teoria a praktyka*, red. E.I. Laska, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007, s. 280, 281.

⁴¹ Taż, *Opiekuńcze funkcje szkoły a współpraca z rodziną ucznia* [w:] *Rodzina. Szkoła. Środowisko lokalne. Współczesne wyzwania*, red. B. Szluz, W. Walc, Wyd. KORAW, Rzeszów 2011, s. 111.

oraz szeroko pojmowane działania opiekuńcze. Dbałość o prawidłową realizację tych zadań sprzyja efektywności procesu nauczania i kształcenia, pozwala także na ukształtowanie dojrzałego człowieka, który potrafi funkcjonować w społeczeństwie i radzić sobie z trudnościami codziennego życia, zwłaszcza w odniesieniu do aktualnej, szybko zmieniającej się rzeczywistości.

Bibliografia

- Albański L., Gola S., *Wybrane zagadnienia z pedagogiki opiekuńczej*, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2013.
- Dąbrowski Z., *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2006.
- Gajewska G., *Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki*, Wydawnictwo PEKW „Gaja”, Zielona Góra 2009.
- Jundziłł I., *Szkoła. Opiekuńczo-wychowawcze funkcje szkoły* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykała, Fundacja Innowacja, Warszawa 1993.
- Kelm A., *Pedagogika opiekuńcza* [w:] *Pedagogika ogólna i subdyscypliny*, red. L. Turos, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Kelm A., *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2000.
- Kukołowicz T., *Szkoła wobec niepowodzeń szkolnych ucznia*, Stalowa Wola 1992.
- Kulczycka B., *Funkcja opiekuńcza szkoły*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1993, t. XXI, nr 2, s. 33–38.
- Kulczycka B., *Funkcje szkoły* [w:] *Szkoła – nauczyciel – uczeń*, red. T. Kukołowicz, Wydział Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Stalowa Wola 1996.
- Lewowicki T., *Problemy pedagogiki szkolnej: szkoła – przemiany instytucji i jej funkcji* [w:] *Pedagogika ogólna i subdyscypliny*, red. L. Turos, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Materne J., *Opiekuńcze funkcje szkoły. Wprowadzenie do metodyki pracy opiekuńczej*, PWN, Warszawa–Łódź 1988.
- Muszyńska E., *Miejsce opieki we współczesnej pedagogice*, „Rocznik Lubuski” 2012, cz. 2, t. 38.
- Nowy słownik pedagogiczny*, red. W. Okoń, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004.
- Radlińska H., *Zagadnienie opieki społecznej. Ze skrzyżowania teorii i praktyki społecznej* [w:] *Pedagogika społeczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, t.j. Dz.U. 2020, poz. 1280 z późn. zm.
- Smolińska-Theiss B., *Funkcja opiekuńczo-wychowawcza szkoły – relikwiny przeszłości czy współczesne wyzwania*, „Pedagogika Społeczna” 2015, nr 3(57), s. 127–145.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1963.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, t.j. Dz.U. 2021, poz. 1082.
- Walc W., *Opiekuńcza funkcja szkoły – sfera zapomniana i zaniedbana* [w:] *Nauczyciel między tradycją a współczesnością. Teoria a praktyka*, red. E.I. Laska, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007.
- Walc W., *Opiekuńcze funkcje szkoły a współpraca z rodziną ucznia* [w:] *Rodzina. Szkoła. Środowisko lokalne. Współczesne wyzwania*, red. B. Szluz, W. Walc, Wyd. KORAW, Rzeszów 2011.
- Woźniak R.B., *Zarys socjologii, edukacji i zachowań społecznych*, Miscellanea, Koszalin 1998.